
A kereskedő köztársaságok

A kötet azt a fejlődési utat mutatja be, amelynek során három nagyvárosban, Amszterdamban, Antwerpenben és Hamburgban a hosszú XVIII. század folyamán (1648-1790) kialakult és fennállt a kereskedelmi közösség és a köztársaság kettős identitása. A szerző, *Mary Lindemann* a Miami Egyetem történészprofesszora, négy könyv és számos tanulmány írója, valamint számtalan ösztöndíj és tudományos kitüntetés tulajdonosa.

A kortársakat elkápráztatta e városok gazdagsága, csodálták, irigyelték. A három város *res publica* volt, polgárai jólétben éltek. Kormányzati formájukat illetően „arisztokrata köztársaságok”-nak tartották magukat, és e meghatározásban nem láttak ellentmondást. A republikanizmus a rend uralkodását jelentette, azaz a személy és tulajdon szabadságát, a polgárok osztozását a terhekben és kötelességekben, részvételüket a hatalomban, és a politikai elit oligarchikus egyenlőségére épülő struktúráját. A kereskedelmet egyenesen az állam támpilléreinek, és a boldogság forrásának tartották.

Valóban, e kereskedő köztársaságok Európa motorjai voltak. Gazdasági eredményei tekintetében Antwerpen 1490–1565 között, Amszterdam 1580–1650 között, Hamburg pedig 1750–99 között volt a legsikeresebb. Lindemann a három város történetét, közigazgatását, kultúráját 1648-tól, a vesztfáliai békétől, az 1790-es évek elejéig, az ancien régime bukásáig követte. A „kereskedő város” középpontjában a polgár, a burgher (hollandul *poorter*) állt. A vallási különbségek szétválasztották, a polgári tudat összetartotta a lakosságot. A burgherek között sokan voltak betelepdedtek és kevesen teljes jogúak. A burgher mellett használták a városi polgár (*citizen*) elnevezést is aszerint, hogy a politikai jogaikat akarták hangsúlyozni (kormányzati hivatal viselésének joga), vagy a városi polgári jogaikat emelték ki (a magántulajdon védelme, részesedés a gazdasági javakban). A nők nem viseltek hivatalt, de polgári jogaik voltak. A burgher szót burgher életstílus, burgher identitás értelemben is használták.

Mindegyik város kormánya nagyjából egyenlő mértékben volt arisztokratikus, monarchikus és demokratikus. A szabadság mértéke, persze, külön-

bőzött, hiszen Antwerpen előbb Spanyol-Németalföld része volt, majd az Utrechti Béke (1713) után Osztrák Németalföldre tartozott, de a város a belső ügyeit önállóan intézte. Amszterdam a Holland Köztársaság leggazdagabb városa volt, hatalmas tengerentúli kereskedő birodalmat működtetett. Hamburg őrizte a régi Hanza-városi hagyatékot, és sikeresen védte a semlegességét a dánokkal, poroszokkal és a hannoveriekkal szemben. Hamburg lutheránus volt, Antwerpen katolikus, Amszterdam főként kálvinista, de nem volt állami egyháza. Mindenütt éltek vallási kisebbségek.

A három város nagyjából hasonló politikai felépítést mutatott. Volt alkotmányuk. Ezek oklevelekből, kiváltságlevelekből, egyezményekből álltak. Mindenütt az elit uralkodott. Gyakran előfordult nyugtalanság, még utcai erőszak is, de ezek hamar kimerültek. A polgármesteri, szenátori és a bírói hivatal elérhetetlen volt a közember számára, de az alacsonyabb hivatalokba ők is bejuthattak. A leggyakrabban a korrupció bontotta meg a polgári harmónia légkörét. A kora újkori politikusok csak a napi gondokat oldották meg, nem terveztek előre. A gazdasági és politikai élet az egyéni nyugodott.

A lakosok száma tekintetében Amszterdam volt a legnagyobb. 1650-ben elérte a 175 ezret, az 1730-as években pedig a 230-240 ezret. Antwerpen lakóinak száma a XVI. század közepén 100 ezer, 1755-ben már csupán 42 ezer volt. Hamburg a 100 ezres számot 1787-ben érte el. A népességszámot megemelte a bevándorlás, ami szegénységet hozott magával.

Antwerpent 1585-ben elfoglalták a spanyolok, és Párma hercege elvágta a várost a tengertől. A Scheldt elzárását 1648-ban a münsteri egyezmény megerősítette. Sokan elmenekültek, és a város hanyatlani kezdett, ez azonban nem volt végleges: a XVII. század első felében fontos pénzügyi központtá fejlődött. A nagy bankárok, a Proli-, a De Pret- és a De Coninck-családok hatalmas kölcsönöket adtak európai uralkodóknak. Később megalapították az Ostende Társaságot, de az rövid életű volt. Komolyan sújtotta a gazdaságot a francia megszállás (1746–1748). A XVIII. század tehát nem volt sikeres Antwerpen számára, mégis a felszínen maradt. Charles Proli (1723–1786) bankár, befektető sorsa jól példázza Antwerpen üzleti életét: földbirtokokba, cukorfinomítóba, és gyarmati kereskedelembe fektetett be, de elbukott, amikor a Trieszti Ázsiai Társaság tönkrement. Sokakat magával rántott.

Amszterdam Európa legjelentősebb kereskedő városa volt a holland aranykorban. A kereskedelemből áramlott a profit, a bankrendszer megszorozta a pénzforgalmat, 1609-ben megalapították az Amszterdam Bankot, 7 évvel később a tőzsdét. A Holland Kelet-Indiai, illetve Nyugat-Indiai Társaság, továbbá a biztosítás és a hajózás jelentős jövedelmet hozott, és

fontos szerepe volt a hazai gazdaságnak is. A pénzügyek központjai a híres holland bankok, a Hopes, Pels, Clifford és Fiai, De Neufville és Társa, Deppenwolde, Dedel, Vry-Temminck és a Ter Bosch bankházak voltak. A virágzás az 1780-as évekig tartott, ekkor általános válság következett be, a városok hanyatlásnak indultak, sokan visszatértek a mezőgazdasághoz. Elszegényedés és bankcsődök, üzleti hibák, rossz spekulációk jellemezték a hollandiai állapotokat, majd a város elvesztette a jelentőségét a negyedik angol-holland háborúban (1780–84).

Hamburg eközben építgette a jövőjét. Már a XVI. században élénk kereskedést folytatott Németalfölddel, majd befogadta a dél-németalföldi menekülteket. Az első tőzsdét Hamburgban alapították 1558-ban, és létrehozták a Hamburg Bankot 1619-ben. A város lett a Kereskedő Vállalkozók központja, s 1806-ig gazdag jövedelmet nyert az import vámokból. Az 1590-es években Hamburg az itáliai partokkal, Hollandiával, és az Ibériai-félszigettel kereskedett. A harmincéves háború után Oroszországgal és Franciaországgal üzetelt. Közben maga is financiaális központtá vált (John Parish és Voght and Sieveking bankok). Ez a város is átélte válságokat 1621–23-ban, 1763-ban és 1799-ben, de gyarmati jövedelmei, és kedvező kereskedelmi kapcsolatai továbbra is felszínén tartották. Mindennek vége lett 1799-ben, amikor a város Franciaországhoz került.

A három város egyike sem élvezett töretlen fellendülést, de mindig újra tudott kezdeni. Ennek magyarázata Lindemann szerint az, hogy a lakosság életében a gazdaság mellett a politikum, az erkölcs, a tulajdon, azaz maga a polgári mentalitás valódi lendítő erő volt.

A vallási konfliktusok nem szűntek meg a Vestfáliai Békekötés (1648) után sem. Bár a XVII. századi eleji remonstráns – ellenremonstráns (Kálvin tanain enyhíteni akarók és szigorú kálvinisták) küzdelem lecsöndesedett, de Johannes Cocceius és Gisbertus Voetius vezetésével tovább folytatódott. Az oranzsisták és a voetianusok hatalomra törtek. Hamburgban szintén kibontakozott egy teológiai vita a veszélyes pietizmusról, valamint a katolikusok iránti türelemről. Túlzó vélemények szerint Amszterdam és Hamburg mégis a vallási türelemről, Antwerpen a vallási üldözésekről volt nevezetes.

A kormányzati struktúra. Az Utrechti Béke (1579) után Amszterdam szavazata lett a legnyomósabb az Egyesült Tartományokban, de olykor feszült volt a viszonya a stadholderekkel (városi vezetőkkel). Antwerpenre előbb a spanyol, 1713 után az osztrák Habsburgok centralizációs törekvései nehezettek rá, bár a polgármesterek önállóak maradtak. Hamburgot Dánia, Svédország, Hannover és Poroszország beavatkozási kísérletei fenyegették. 1618-ban a Birodalmi Birósági Kamara megerősítette Hamburg birodalmi

szabad város státuszát. Az 1712-es alkotmány kihirdetése után már nem voltak többé a birodalmi beavatkozásra. 1768-ban a Gottorpi Egyezményben Dánia elismerte Hamburg önállóságát. A gond az volt, hogy a városnak nem volt erős hadserege.

Amszterdamban minden hivatalt a régens családok tagjai töltöttek be. A 36 tagú magisztrátus (vroedschap) volt a legfőbb igazgatási szerv. A tagok megbízatása egész életre szólt. Maguk választották meg az utódaikat. Közülük kerültek ki a polgármesterek. A kormányt külön bizottságok segítették. A négy polgármester negyedévenként váltotta egymást. A több mint 3000 állást ők osztották el. A milícia tehetős polgárokból állt. A városban a XVIII. század közepén 50 céh működött 14 ezer taggal, de szervezeteiknek nem volt komoly súlyuk. A XVII. században a régensek jó része földet vásárolt, beruházásokba kezdett, arisztokratává vált. Közben felerősödött a panasz a korrupció miatt.

Amszterdamban az lehetett polgár, aki ott született, vagy megvette a polgárjogot 50 f-ért, vagy házasság révén elnyerte. A zsidóknak fizetniük kellett a polgárjogért. A polgárok nem fizettek vámot, az amszterdami bíróság alá tartoztak, és árváikat a városi árvaház gondozta. A város megengedte a fontos foglalkozásúaknak, hogy letelepedjenek, céhtagokká váljanak és dolgozzanak. A városnak jövedelme volt belőlük. Mindenki választható volt, de a választások csalással történtek. Az amszterdami társadalom tehát nem volt teljesen zárt.

Antwerpen közigazgatási rendszere hasonló volt, de itt a magisztrátus, a schepenenbank tagjai kiterjedt politikai, adminisztratív és bíraskodási jogkörrel rendelkeztek. Itt is az előkelő családok kezében volt a hatalom. A magisztrátus nyújtott be javaslatot új schepenenekre és a polgármester személyére, és a spanyol, majd az osztrák helytartó választott a javaslatokból. A magisztrátus eleinte csak két évet tölthetett a hivatalában, az osztrákok ezt 6-7 évre emelték. A schepenenek száma 18 volt. Legalább 25 éveseknek, katolikusoknak kellett lenniük. A katonákat, kézműveseket, céhtagokat kizárták a hivatalokból. A Hétfői Tanács intézte a közigazgatási, társadalmi és gazdasági ügyeket. A polgárórság a polgárok szabadságjogai fölött örködött. Antwerpen magisztrátusa a XVII. században a következő volt: 52 százalék nemes, 28 százalék jogász és 20 százalék bérelő vagy kereskedő. A XVIII. század végén a schepenenek 72 százaléka végzett jogot.

Hamburg. A város kormánya a városi tanácsból (Rat) vagy szenátusból, a polgárok gyűléséből (Bürgerschaft) és egyházi testületekből állt. A szenátusban négy polgármester és huszonnégy szenátor foglalt helyet, sokan jogi

végzettségűek, a többiek kereskedők. A reformáció hatására új kollégiumi testületek alakultak 144 aldiakónussal, 48 diakónussal és 12 öreggel. A szenátus legfelső bíróságként is működött. A szenátus és a Bürgerschaft között állandó volt a hatalmi vetélkedés, amelyet az 1712-es alkotmány rendezett. Csak a vagyonos polgárok szavazhattak. 1800-ban a több mint 100 ezer lakosból 3-4 ezernek volt szavazati joga.

Hamburgban a helyben született gazdag lutheránusok voltak a teljes jogú városi polgárok. A többi keresztény is megkapta a polgárjogokat, de nem volt választható és nem imádkozhatott a nyilvánosság előtt. A napszamosok, kézművesek, kocsmárosok, tengerészek, házalók, inasok honosított polgárokká válhattak. Adóztak, és nem kellett katonáskodniuk. A hamburgiak büszkéek voltak rá, hogy náluk mindenki polgár. Valódi demokráciáról nem beszélhetünk, de az újonnan jöttek is részt vehettek az egyházközségek, céhek, a milícia és jótékony egyesületek működésében. Emellett hivatalokat vásárolhattak. Ezerszámra osztottak pénzért állásokat. Ebben sokan a korrupció táptalaját látták. Ma az a vélekedés, hogy ha ez maga a rendszer, akkor az már nem korrupció. Ezt a rendszert mindenki elfogadta. Hamburgban a főbb hivatalokat önkéntesekkel töltötték be. Az önkéntes kormány biztonságos közéletet jelentett az abszolútizmus zsarnoksága és a tömegek uralmának anarchiája között. A Bürgerschaft 1684-ben leszűkítette a szenátus állásosztó jogkörét, és szabályozta a hivatalok árát. A hóhér például 6000 márkát fizetett az állásáért. A hirdetések kapitányt, munkavezetőt, portást, pénzügyőrt kerestek, azaz minden rétegnek kínáltak lehetőséget. Híres, politikában aktív családok voltak az Anckelmannok, Doormannok, Sievekingek, Klefekers-ek és Rentzels-ek.

A **közélet** igen dinamikus volt a három városban. A praktikumra épült, ezért csak néhány írott munka foglalkozott politikai filozófiával. A legfontosabb *Pieter de la Court Aanwysing der heilsame politike* (1671) című munkája. De la Court másik nagy hatású műve az *Interest van Holland* (1662). Ebben konkrét tanácsokat ad a kormánynak a tennivalók tekintetében. Ezt a szabadkereskedelem bibliájának és a republikanizmus kiáltványának tartották. A republikanizmusról szól *J. G. A. Pocock: The Machiavellian Moment* című munkája is (1975). A vroedschap üléseiről *Hans Bontemantel* leírása, *Joachim van Rendorp* „titkos jelentése” és *Jacob Bicker Raye* naplója tudósít. A hamburgi kormányzatról *Johann Klefeker* 12 kötetes beszámolója és *Ludwig von Hess* írásaiból értesülünk (1712). Hess írását a szenátus elkobozta, mire a lakosság három nap alatt 500 példányt vett belőle. Alapos forrás a hamburgi szenátus működéséről *Henning Lochau* szenátor gyűjteménye 1710–1712-ből.

A korszakban megjelent mintegy 34 ezer pamflet egyik fontos témája az az erkölcsi dilemma volt, hogy a vagyonszerzés és a fényűzés összefér-e a polgári erkölccsel. A XVIII. században alakult ki az a modern nézet, hogy a kereskedés szabad magánvállalkozás, amely a társadalom javát is szolgálja. Ez valósággal „forradalom volt a kereskedelemben”. A luxus egyik vélemény szerint „az erkölcs ellensége” (Jan de Vries), mások szerint egyenesen hatalmas hajtóerő, mely munkára ösztönzi az egyént és értékes az állam számára.

A patriotizmus fogalmát a korabeli emberek a közösség jóléte értelemben használták. Amszterdamban a De Patriot (1712) közjóléti reformprogramot készített. Az 1780-as években a patrióta egyesületek már hatalmat követeltek és távozásra kényszerítették V. Vilmost. A poroszok katonasággal vetettek véget a puccsnak 1787-ben, és Vilmos visszatérhetett. Antwerpenben néhány szabadkőműves páholyon kívül hiába keresnénk hasonló társaságokat. A kereskedelmi és szociális intézkedések Brüsszelsből vagy Bécsből érkeztek.

A közéleti konfliktusok gyakran tettelegességig fajultak. A durvaság általános volt a korban. Lochau gyűjteményéből valók az alábbi esetek. 1663-ban Spreckelsen szenátor tiltakozott az új igazságügyi reformok ellen, majd Peter Lükens polgármesterrel egymásnak estek, széklábakkal verekedtek, lövöldöztek, felgyújtották egymást. Egy kórházi ügykezelőt azzal vádoltak, hogy ellopja a közpénzeket. Ebből az Overbeck-ügyből hat évig tartó pamflet-háború lett. 1697-ben a Hamburg Bank könyvelője ellen az volt a vád, hogy 21 éve lopja a pénzt, hamisítja a könyveket, csal a váltókkal. Temeetésén a holttestét „istentelen népek” meggyalázták. Az ilyen egyedi esetek mindennapos részei voltak a politizálásnak.

A kora újkori korrupció meghatározása azért nehéz, mert ez modern kori fogalom. Akkoriban nem volt törvény, amely kimondta volna, hogy a korrupció bűn, és nem volt kritérium, amely elkülönítette volna az ajándékozást a vesztegetéstől.

Politikai élet. Antwerpenben a nézeteltérések a város és a brüsszeli kormány között, illetve a városon belül a hatalmi pozíciók és korrupciós esetek körül zajlottak. 1658-ban a posta jogának magánkézbe adása miatt tört ki lázadás, kétezer lakos elmenekült, és csak a katonaság tudott rendet tenni. 1659-ben a Nagytanács hatáskörének szűkítése miatt tört ki elégedetlenség. A feszültség nem szűnt, mert a pénzügyi téma egyúttal alkotmányossági kérdés is volt. Nevezetes volt egy Pretere nevű ember esete, aki a borforgalmi adóját szedte be – a saját zsebébe. Hasonlóan zsebre dolgozott egy Bronchorst nevű ellenőr és De Wolf, Antwerpen kincstárnoka: hatal-

mas összegekkel károsították meg az államot. Amszterdam – A hatalmi viszonyokat a kormányzó és a stadhouder között levélszerződések rögzítették. Az első ilyen dokumentum 1752-ből maradt fenn. Bár a szerződés elosztotta a jogköröket, az agresszív küzdelmek nem szűntek meg. A szerző számos korrupciós esetet részletez: Cornelis Pietersz Hooft, Henrik Hooft és Cornelis van Vlooswijk, a Bicker-fivérek, a De Graeffs család és Gillis Valckenier ügyeit. A korrupciót tiltó rendelkezések (Placaat, 1650, Placaat Tegens de corruptien 1715) kimondták, hogy a hivatalnokok nem fogadhatnak el semmiféle juttatást. A korrupció mégis terjedt a XVIII. században. A panaszok személyek ellen szóltak, és nem a rendszer ellen. Csak a XVIII. század második felében követeltek a Doelisten- és a patrióta-mozgalmak komoly reformokat. A Doelisten-felkelés a korrupt adószedés miatt tört ki az 1740-es években. Az emberek betörték az adószedők házába, és fosztogattak. Mintegy kétszáz embert agyontapostak, megfojtottak. 1751-ben a sör, majd a bor fogyasztási adóját sikkasztották el az adószedők. A XVIII. század második felében nagy port vert fel a Sautijn és De Georgio-ügy. De Georgio polgármester számos hivatalt eladott, de Nicolaas Sautijn polgármester eltörölte elődje kinevezéseit. Nicolaas aztán belebukott egyik kétes ügyletébe. A másik Sautijn-fivér igazgató volt a Kelet-Indiai Társaságnál. Egy hajóskapitányi állásért teát, muszlint és japán porcelánokat követelt. Aki nem tudott fizetni, azzal Sautijn beszédői kegyetlenül elbántak. Tanulmányos Muys van Holy ügyvéd ügye. Fellépett egy sikkasztó ellen. A magisztrátus Muyst csukatta dologházba.

Hamburg a másik két várossal szemben a maga ura volt. A Német-Római Birodalom ugyanis csak komoly polgári küzdelmek alkalmával avatkozott be. Itt is a szenátus és a polgárság között folyó hatalmi harc és a korrupció volt a legsúlyosabb közéleti probléma. 1410-ben tisztázták a polgárok jogait, intézkedéseket hoztak a hatalom megosztásáról, a pénzügyek felügyeletéről. Ez lett a város alkotmányának alapja.

A Bürgerschaft korrupció gyanújával letartóztatta Meurer polgármestert. Erre a nép felakasztotta Meurer ellenfeleit, Snitgert és Jastramot. Meurer győztesen térhetett vissza, de voltak, akik bűnnek tekintették a két kivégzést. Egy másik botrány 1690-ben August Wygand ügyvéd miatt tört ki. Állítólag hatalmas összeget sikkasztott. Ő viszont a szenátust vádolta, mert a Hamburg Bankból 25 és fél tonna bevétel hiányzott. 1712-ben megszületett Hamburg „örökös, megváltoztathatatlan és visszavonhatatlan alaptörvénye”, a Hauptzeß. 150 évig volt érvényben. Ez a törvény pontosabban meghatározta a jogköröket: a szenátus törvényjavaslata csak a Bürgerschaft beleegyezésével léphetett érvénybe; a Bürgerschaft évente kétszer ülhetett

össze, de csak a szenátus hívására. Bár a küzdelem nem szűnt meg a két fél között, a többség úgy vélte, a hamburgi köztársaság és alkotmány tökéletes és szilárd.

A politikai nyugtalanság 1750 után erőszakos utcai tüntetésekbe torkollt. Az asztalosok, a szabók, a cukorfinomító segédek és a lakatosok lázadtak fel a rossz munkakörülmények és az alacsony bérek miatt. Hamburgban a régi alkotmány helyébe 1860-ban új alkotmányt léptettek. Ez képviselői kormányt hozott létre, és igen korlátozott választójogot hirdetett.

Mary Lindemann szerint az elégedetlenség, lázongás normális része volt a kereskedő köztársaságok politikai életének. Az utcai tüntetéseket leverhették, de az elit belső küzdelmeivel és a korrupcióval nehezen birkóztak meg.

Kereskedők és republikánusok. A három város minden lakosa merkantilista identitást és republikánus eszméket vallott. A lakosság büszke volt rá, hogy nem voltak sem alattvalók, sem katonák, erényeik különböztek az udvaréitól és szabad republikánusként igazságos, átlátható kormányzat alatt éltek. Amszterdam és Hamburg lakói hangsúlyozták, hogy ők polgárok, nem nemesek. Antwerpen magisztrátusában ellenben nagy számban voltak nemesek. Ők inkább pénzügyekből gazdagodtak meg, bár kereskedtek is.

A korabeli társadalom rajzát olyan szerzők írásaiból kapjuk meg, mint Pieter de la Court, August Wygand, vagy Justus van Effen hetilapjából, a Dutch Spectatorból, valamint a hamburgi lapból, a Der Patriotból. Mindannyian a holland republikanizmus és a polgári erények lelkes propagálói voltak, és elítélték a nemeseket és a monarchiák kiszolgálóit. Ez a vélemény sokáig elválasztotta egymástól a két osztályt. Jonathan Dewald állapította meg (1996), hogy idővel a két kiváltságos csoport egyesült, és homogén előkelő osztályt alkotott. A Der Patriot fiktív hőse, Pasiteles a jó polgárt testesítette meg: jó nevelést kapott, vallásos volt, utazásaiból sokat tanult, majd visszatérve Hamburgba kiemelkedő kereskedő volt, és a közjóért dolgozott.

A XVII. században már mindhárom város alkalmazta a „modern üzleti gyakorlat” elemeit: tőzsdei kereskedés, bróker, részvénytársaság, bankügyletek, váltók, biztosítás, spekuláció, írott szerződések, kettőskönyvelés. Korábban a cégek családi kezelésben működtek, a tőkét családi forrás biztosította. Most kialakulóban volt a vállalkozások új típusa. A XVI. században ugyanis a nagy vállalkozások oldalán kisebb cégek is bekapcsolódtak a nemzetközi kereskedésbe. Ezek a vegyes társaságok voltak a részvénytársaságok előfutárai. A hollandok alapították meg az első gyarmati társaságokat a XVII. század elején. Ezekhez részvényesek ezrei csatlakozhattak. Előnye volt, hogy a kocká-

zatot együtt viselték. Egy-egy vállalkozás több ágúvá vált, például a hamburgi Berenberg társaság kereskedelmi bankként működött, parti kereskedelmet folytatott a Levantétól Archangelszkig, biztosításokat kötött, viaszt gyártott, bálnaszőr szállított Grönlandról, és az 1790-es évektől Amerikával is üzletelt. Hasonlóan széleskörű volt a hamburgi John Paris, az antwerpeni Prolis, az amszterdami Hopes és a rendkívül gazdag Trip család üzleti tevékenysége. Pietro Prolisnak a bankja biztosított pénzalapokat a Holland Köztársaságnak, később pedig az osztrák Habsburgoknak.

A legfontosabb a hitel volt pénzügyi, mind erkölcsi értelemben. A hitel megkönnyítette az áru- és a monetáris tranzakciókat nagy távolságokra is. A váltó helyettesítette a készpénz-forgalmat, felgyorsította a hitelnyújtást. A korszakban Jan Phoosen a veszélyre is figyelmeztetett: „Egy kezdő kezében a váltó olyan, mint a majom mancsában a borotva” (129. o.). A váltót igen sokan hamisították. Nevezetes hamisító volt Eduard Tilbourg és Lefmann Samson Hertz. Egy magát gyémántkereskedőnek mondó Pietro Regis nevű ember nagy összegű hamis váltót nyújtott be a De Prado és Fiai cégnek. A cég gyémánttal fizetett, Regis azon nyomban lelépett. 1734-ben Amszterdamban egy Samson Salomons nevű pénzember keveredett gyanúba leszámított váltói miatt. Az ügy kapcsán azonnal fellángolt az antiszemitizmus. Nagystílusú szélhámos volt Amszterdamban Theodore van Perre; hamis kötelezvény-aláírásokkal óriási összegeket sikkasztott el. Felakasztották.

A XVII. század újdonsága a tőzsdei kereskedés volt. Amszterdam a Kelet-Indiai Társasággal a tőzsdei kereskedés központja lett. Antwerpenben 1722-ben egy Keleti Társaság és 1775-ben egy Ázsiai Társaság létesült. Ezek szűkebb keretek között működtek. Hamburg soha nem alapított társaságot, de üzletemberei nagy számban vettek részt más városok társaságaiban. A Holland Kelet-Indiai Társaság részvényeiből az elején bárki vásárolhatott. 1608-ban egy nagy tőzsdei csalás következtében a társaság részvényeinek ára hirtelen 130 százalékot esett. Ilyen csődök egyre gyakrabban fordultak elő, a következő krach 1621-ben történt. A tőzsdei kereskedés 1650 után fellendült. 1612-ben már 300 bróker kereskedett a tőzsdén. Nicolaas Muys ügyvéd harcias pamfletekben fordult a tőzsdei műveletek ellen, az alkuszok, különösen a szefárd zsidók, hazaárulók, paraziták – vélte. Muyst röpirataiért börtönbe zárták, ott halt meg. Mások hasznosnak tartották a tőzsdei kereskedést. Nehéz volt meghúzni a határt a még megengedhető ügyeskedés és a szélhámosság között. A spekuláció üzleti realitás volt, és morális dilemmává vált. Ezt ábrázolták az írók a Buddenbrook-házban és a Tartuffe-ben.

A papírokkal elkövetett spekuláció egyik ismert példája az angol Dél-tengeri Társaság ügye (1711–1720), a másik az ír John Law rendszere volt (1720). Law-t spekulánsnak, szélhámosnak tartották. Csak a közelmúltban kezdték elméleti gazdasági szakembernek tekinteni, aki kidolgozta a reális váltódoktrínát és az értékhiány elméletet. Law alapított egy nemzeti bankot, és a hitel biztosítására papírpénzt bocsátott ki. Fedezetül megalapította a Mississippi Companyt, és az amerikai folyó völgyében építkezésbe (New Orleans) kezdett. A Mississippi-részvények bevételeivel Franciaország adósságán akart könnyíteni. Orléans-i Fülöp régens pártolta Law tervét. A részvényeket eleinte kapkodták, de a hatalmas papírpénz-mennyiségre alapult pénzügyi építmény hirtelen összeomlott, óriási zűrzavart okozva. Law női ruhában menekült, végül Londonban halt meg. A banksőd hatása meszszire elért.

Antwerpenben 1722-ben megalapították az Ostend Companyt. Ez főleg borssal kereskedett nagy haszonnal. A társaság eleinte virágzott, majd 1730-ban VI. Károly megtiltotta a kereskedést Kelet-Indiával. Nagy összeomlás lett belőle. Hamburgban nem voltak társaságok, itt inkább hajózási biztosítási ügyekben, vagy a prémium-kereskedelemben történtek csalások. A szerződések szerint pontos áruszállításért prémium járt. A szerződések azonban gyakran pontatlanok voltak, ezért a szenátus betiltotta a prémium-kereskedelmet.

Az igazán komoly baj a bankok bedőlése volt. Az angol szó, a bankruptcy az ókori Róma bancus (piaci asztal, pult) és a ruptus (összetör) szavakból ered, ugyanis ha valaki nem tudott fizetni, összetörték az asztalát. Ma már nem törnek bútort, de az adós neve feketelistára kerül. Fizetésképtelenség tűz, vihar, jégeső, hajószerecsétlenség miatt is bekövetkezhetett, de becsutelen szándékból is. Az előző eset a polgári, az utóbbi a büntetőjog alá tartozott. Nem mindig volt könnyű elkülöníteni a két esetet egymástól.

A csődöt a fejlődés velejárójának tekintették, mert látták, hogy az óriás cégek is csődbe jutnak. Közben erősödött a felismerés, hogy nem feltétlenül személyi erkölcstelenség, vagy a véletlen okozza a gazdasági hajótöréseket, hanem maga a gazdaság struktúrája bizonytalan és álnok. Ez a megállapítás bizonyos fokig felmentette az egyént a felelősség alól. A XVIII. század folyamán már annyi volt a csőd, hogy a bíróságok nem győzték tárgyalni. Ezért a Holland Köztársaságban 1659-ben, Antwerpenben 1687-ben szabályozták a pénzügyi eljárásokat. Kimondták: ha az adós nem fizet, el kell kobozni a vagyonát, az értékeket fel kell leltározni, és nyilvános árverésre kell bocsátani. Az adós nem hagyhatja el a várost, és a hitelező nem nyújthat be hamis igényt.

A hamburgi csődrendeletet többször módosították. 1766–1776 között 535 csődöt jelentettek be, és 54 üzletház ment tönkre. A hitelezők kintlévősége több mint 100 ezer márkára rúgott. Bizonyos, hogy gazdasági és politikai tényezők mellett üzleti praktikák és a váltók használata is okolható a bukásokban. A kor elemzői (Van Effen, Dr. Johnson, Pieter de la Court és a Der Patriot) számos bankcsődöt írtak le részletesen. A korszak drámaírói (Pieter Langendijk, Johann Jakob Dusch) szellemesen kigúnyolták a szélhámosokat. Fontos közgazdasági elemzések voltak a korban Johann Georg Büsch írásai. Robert Beachy megállapította (2004), hogy a XVIII. század elején a premodern moralitás átadta a helyét a modern erkölcsi felfogásnak, amely elfogadta a hitel szerepét. A kereskedők megszokták az új üzletmenetet (kereskedelmi váltók, leszámítolás, spekuláció). Vége volt az ancien régime-nek. Már nem okozott erkölcsi aggályt a fogyasztás, luxus, profit, kockázat és a vállalkozás.

Csalók, álnemesek, gazemberek. Csalók mindenütt voltak, nemcsak a kereskedő köztársaságokban. Róluk beszél Casanova az Emlékirataiban. Casanova maga is kalandor volt, mint Louis de la Pivadiere, D'Eon lovag, Cagliostro grófja, és John Law is. Hasonló alakok voltak Albánia álfjedelme vagy Theodor von Neuhoff báró, Korzika álkirálya. A híres imposztorok mellett ezerszámra felbukkanó kisebb csalók szintén komoly károkat okoztak.

Talán a leggyakrabban elkövetett csalás volt, hogy a szélhámosok nemesnek tették magukat. A csalók félelmet keltettek a polgároknak, eltulajdonították a pénzüket, kártyázásba, párbajba hajszolták a fiaikat, elcsábították a lányukat. *Thomas Bock* szatírájában, *A nevetséges alkuban (1707)* egy pékinas hamburgi kereskedőnek öltözve akarja elnyerni egy eminens doktor lányának a kezét. A trükk azonban a másik fél részéről is trükk, a csalók egymást akarták átverni. Csalások előfordultak a zsidó lakosság között is, ezért rájuk ragasztották, hogy uzorások.

Igen érdekes Stiépan Annibale „karrierje”. Az albán kisnemes 1772-ben Amszterdamban Albánia fejedelme néven mutatkozott be Chomel és Jordan bankároknak. Óriási összegeket vett fel a bankból egy neves főúr (meghamisított) aláírására, illetve egy majdan befutó, görög borral teli hajóra. Amikor kiderült, hogy a váltók hamisak, Nápolyba menekült, és Velence ottani képviselőjét, Signor Cavallit csapta be, kifizette vele az adósságait. Közben kiderült, hogy a bort szállító hajó nem létezik. Annibale menekült, végül 1786-ban Amszterdamban tartóztatták le, ahol a börtönben öngyilkos lett. 35 éves volt. A könnyedség, amivel Annibale mindenkit becsapott, megdöbbentő. Talán azért volt sikere, mert a rendőrség nem tudta azonosítani az

embereket. Az imposztor odébbállt, és a nagyvárosokban elrejtőzött. A váltókkal jól lehetett csalni. A svindlerék ügyessége néha nevetést, gyakrabban megvetést, sajnálkozást vált ki az emberekből.

Az ügyeskedés a nagy vállalkozásokra is bajt hozott. Ünnepezt kereskedő klán volt a Trip család Amszterdamban. Elias Trip egyik alapítója volt a Kelet-Indiai Társaságnak, rezet, salétromot, fegyvert szállított. Üzletelt a tőzsdén is, de belekeveredett szellelbélelt üzletekbe, és nagy bukás lett a vége. Antwerpen kiemelkedő figurája Charles Proli volt. Cukorfinomítással, gyapottal, ingatlanokkal és gyarmati kereskedelemmel foglalkozott, bankára volt számos kormányznak. Kaunitz grófnak 400 000 f kölcsönt adott 1776-ban. Végül egy szélhámós révén bekapcsolódott az Ázsiai Társaságba, és 1785-ben azzal együtt bukott. Ekkor sokan sokat vesztek, például II. József császár 50 000 dukátot. Hasonlóan emlékezetes volt a három amszterdami bank, a Clifford és Fiai, a Ter Borch és a De Neufvilles bankok krachja 1763-ban. A hétéves háború végén Európában nem volt hitel, tőke és készpénz. A porosz gazdaságban bíztak sokan, de azt is infláció sújtotta. Ennek csak Hamburgban 54 bankház esett áldozatul. A De Neufvilles-bank spekulációkkal, korlátlan váltó-leszámítolással dolgozott, és százával rántott magával híres bankházakat. Bukásához az is hozzájárult, hogy az amszterdami régensek nem adták meg a kért 1,5 millió f tőkét az Ázsiai Társaság megalapításához.

1773-ban megismétlődtek a csődök. A kérdés az volt, szigorúbban kellene szabályozni az üzleti gyakorlatot, vagy éppen ellenkezőleg. Az elemzők ugyanazokat a hibákat rótták fel: gyors meggazdagodásra törekvés, gyanús ügykezelés, váltó, spekuláció. Azt gondolták, a banksőd valamiféle járvány. Mások úgy látták, hogy felhalmozódott kockázat van a rendszerben, nem számít, hogy egy egyén hogyan próbál megállni a lábán. A nagy vállalatok már az új üzleti módszerekkel kezelték a három C-t: capital, credit és connections (tőke, hitel és kapcsolatok). A prekapitalizmusról a kapitalista rendszerre való áttérés korszaka volt ez, bár a szerencse forgandóságában még hittek az emberek. A kereskedők egyénenként lehettek sikeresek, erre példa De Pret nagykereskedő és a kisebb Le Grelles cég, vagy egy alacsonyról jött tehetséges ember, mint Schimmelman uszálykormányos, aki a dán korona pénzügyi tanácsadója és Dánia leggazdagabb embere lett. A pénzügyi és kereskedői piramis csúcán a Hope család állt. Tőzsdei értékpapírokkal, spekulációval foglalkoztak. Emellett aktívan kereskedtek, és hatalmas gazdagságra tettek szert. 1762-ben a vagyonuk 47 millió gulden volt. Az 1763-as és 1773-as összeomlás érintette a Hope and Co-t, de nem tette tönkre. Hanyatlása lassú volt, az 1990-es években olvadt be az ASBN-AMRO bankóriásba.

Szerzőnk korabeli naplót is ismertet, így John Parish-nak a feljegyzéseit (1740–1829). Ez a bankár jéghideg nyugalommal vett fel pénzt hitelező cápáktól. Óriási veszteségei voltak, de nem bukott el. Egy másik fontos ügy Johannes de Wolfnak, Antwerpen fő csődgondnokának esete. 1789-ben azal vádolták meg, hogy 142 000 forintot sikkasztott a város pénztárából.

Összefoglalás. A három kereskedő köztársaságban a kereskedők a politika tartóoszlopainak, a köztársasági erények megtestesítőinek számítottak. Mindhárom város képes volt alkalmazkodni az üzleti és a politikai élet változásaihoz. Amszterdam, a világ kereskedelmi központja, 1700-ra elvesztette ezt a szerepét, kereskedői bankárok vagy járadékból élők lettek, de hatalmas tőketartalékai voltak, és bankközpontként továbbra is nagy volt a befolyása. Hamburgban az aktív kereskedőből bankkárrá válás lassúbb folyamat volt, és itt nem alakult ki a régensekhez hasonló hivatásos kormányzói réteg. Hamburg Észak-Európa új kereskedelmi központja lett. Antwerpen fejlődési útja a kettő keveréke volt, de mivel nem volt közvetlen kapcsolata a tengerrel, gazdasági központ szerepe csökkent. Széles körű pénzügyi kapcsolatait azonban megtartotta. Antwerpennek előbb a spanyol, majd az osztrák centralizációs törekvéseknek kellett ellenállnia, de belső ügyeiben önálló maradt. Amszterdamnak időnként a holland polgármesterekkel kellett megküzdenie, Hamburg pedig a Német-Római Birodalommal és Dániával szemben őrizte sikerrel a szuverenitását.

A kereskedő köztársaságokban nem a vagyonszerzés és a fényűzés volt a legkárosabb a polgári erkölcsre nézve, mint azt J. G. A. Pocock gondolta, hanem a spekuláció. Csalás, tettetés polgároknál, nemeseknél egyaránt előfordult. A polgárok mégis azt állították, a tisztább erkölcs különbözteti meg a kereskedő köztársaságokat a monarchiáktól. Mivel összeköttetésben álltak egymással, a világgazdaság bármilyen zavara azonnal hatással volt mindhármukra. Sokat vitatkoztak a korszakban az új, kockázatos módszerekről, a hitelről, a váltóról, a tőzsdei kereskedésről, a bankcsődről. Aztán megsejtették, hogy a bukásoknak strukturális oka lehet, de az erkölcsi szempont mellett kitartottak.

A politikai döntéshozatal egyéni volt, előre nem terveztek. A három várost a kortársak baráti hármának látták. Más kereskedő városok közül a leginkább Frankfurt, Nürnberg és Lipcse hasonlítottak kereskedelmi hagyományaik tekintetében a három városhoz. A XVIII. században azután csökkent a jelentőségük, egyedül Hamburg lépett át a XIX. századba eredeti kereskedővárosként. Amszterdam pénzügyi hatalma lehanyatlott az 1790-es évekre, majd egyesült a Napóleon után létrehozott új Németalföldi Királysággal. Antwerpen ugyanennek a királyságnak volt a része 1830-ig.

Ez a város szerencséjére a kereskedésről átváltott kézműipari termelésre, és az ipari forradalomban megerősödött.

A kötet végén bőszéges bibliográfia (a 319–346. old.) és tárgymutató található.

A nagyon alapos feldolgozás részletes képet nyújt a három kereskedőváros életéről. Az hogy az olvasóban némi hiányérzetet, hogy a szerző nem utal a Hanza-városok szövetségére, nem tudjuk meg, továbbéltek-e e szövetség elvei, gyakorlata. Használták-e ezek a városok egymás külföldi raktárait például? Emellett számtalan csőd, leleplezett csaló esetével ismerkedhetünk meg, ám az ügyek gyakran befejezetlenek maradnak, nem derül ki, mi lett a sorsuk, büntetésük.

Mary Lindemann: *The Merchant Republics, Amsterdam, Antwerp and Hamburg, 1648–1790*. (A kereskedő köztársaságok – Amszterdam, Antwerpen és Hamburg, 1648–1790) Cambridge University Press, Cambridge, 2015. 356 o. ISBN 978-1-107-42629-0

Fodor Mihályné